

Крук І.
(Беларусь)

ХРАНАТОП «ТРЫДЗЕВЯТАГА ЦАРСТВА» Ў СТРУКТУРЫ БЕЛАРУСКІХ РЫТУАЛЬНА-АБРАДАВЫХ КОМПЛЕКСАЎ

Вынікі навуковых даследаванняў апошніх двух дзесяцігоддзяў сведчаць пра тое, што найбольш цікавыя інсайтава-эўрыстычныя адкрыцці былі зроблены на памежжы навук, на скрыжаванні праблем, пры супастаўленнях, якія выводзілі на тыпалогію ўніверсальных структур. Даволі плённымі аказаліся вынікі тых этнакультурных даследаванняў, у якіх структуральны метадаў быў дапоўнены паліварыянтнасцю зместавай кампаненты гісторыка-тыпалагічнага метаду (у гэтым плане найбольш цікавымі аказаліся працы А.К.Байбурына, прысвечаныя дэталёваму аналізу шматлікіх бінарных апазіцый).

Адштурхнуўшыся ад апазіцыі жыццё/смерць, якая найбольш выразна праявілася ў вясельным і пахавальна-памінальным абрадзе ўсходнеславянскіх народаў, мы паспрабавалі пайсці далей і пашырыць зону дзеяння гэтай апазіцыі ў структуры іншых рытуальна-абрадавых комплексаў. Вынік такога пашырэння аказаўся даволі нечаканым: ён засведчыў, што бінарная апазіцыя ёсць не што іншае, як прынцып багетнага ўтрымання багатага эмпірычнага матэрыялу. А вось унутраную ўпарадкаванасць задае структураўтваральны алгарытм, тая крышталёвая рашотка, якая яднае ўсе асноўныя рытуальна-абрадавыя комплексы і ўтварае ўніверсальны рытм іх унутранага развіцця. Адным з такіх маркёраў з'яўляецца ініцыяльная формула пераважнай большасці ўсходнеславянскіх чарадзеяўных казак: «У трыдзевятым царстве, у

трыдзевятым гасударстве жылі-былі...» Дзе знаходзіцца тое царства, як у яго патрапіць, чым яно адрозніваецца ад нашага, якія прасторавыя і часавыя асаблівасці для яго характэрны, нарэшце, якія героі ў ім жывуць?

У свой час У.Я. Проп пераканаўча даказаў, што казачнае падарожжа героя ў «той» свет за нявестай ёсць не што іншае, як добра знаёмы абрад вяселля, пачынаючы ад заручэння (пранікнення ў царства нявесты) і заканчваючы выкупам нявесты напачатку самога вяселля, перад тым, як маладыя паедуць да вянца.

Казачныя пейзажы «таго» свету практычна нічым не адрозніваюцца ад відарысаў гэтага свету. Такія ж прыгожыя горы, рэкі, азёры, паляны, замкі. Адзінае, што нечакана падсцерагае там героя, дык гэта фантастычны Змей Гарынавіч. Дзіўнае супадзенне: трыдзевятае царства ахоўвае трох-, дзевяці-, дванаццацігалоўны Змей (Смерць). Канечне ж, усё гэта далёка невypadкова.

Казачнае Тры-Дзевятае царства ёсць не што іншае, як «Той» свет, свет прадкаў, сімволіка якога надзвычай багата прадстаўлена ў нашай пахавальна-памінальнай абраднасці. Нагадаю яе асноўныя, вузлавныя моманты, у час якіх яшчэ і сёння жывыя ўспамінаюць добрым словам душы, адляцелыя ў вы-Рай.

Тры – «траціны», трэці дзень пасля смерці чалавека, дзень развітання з ім,

© Крук І., 1999.

дзень яго пахавання і час правядзення першага рытуальнага ўшанавання.

Дзевяць – «дзевяціны», другі памінальны стол, спецыяльны абрад падзякі радні і блізкім за дапамогу. На вячэру запрашаюцца толькі дзевяць чалавек.

А што ж за дванаццацігалоўны Змей, адолець якога цяжэй за ўсіх, але перамога над якім дае магчымасць вярнуць жыццё ў звычайнае рэчышча? Ды гэта не што іншае, як «угодкі», апошні памінальны стол, які спраўляюць праз дванаццаць месяцаў пасля смерці чалавека. Гэты стол здымаў з сям'і ўсе абмежаванні з нагоды жалобы і дазваляў ёй зноў уключацца ў звычайны штогадовы працоўны і святочны рытм жыцця. На ўзроўні свайго асэнсавання рэчаіснасці і з дапамогай сваіх сродкаў мастацкага ўвасаблення казка дае адказ на гэта пытанне: апусцілі браты самага малодшага брата ў калодзеж, ён ім загадвае: «Ну, вы, братцы, тут даўжны быць круглы год, да гэтага часу, як мяне ўпусціце туды. Ну, а тады як год выйдзе, вы даўжны прыбыць сюды, і я пас (вяроўку) гэты скалатну, і вы мяне выпцягнеце».

Параўнанне мадэлі «таго» свету з гэтым сведчыць аб вельмі блізкім падабенстве яго канструктыўных кампанентаў да свету жывых.

А зараз паспрабуем звярнуцца да алгарытму казачнага трыдзевятага царства і прасачыць, як ён уплывае на структуру вялікіх, складаных, працяглых па часе рытуальна-абрадавых комплексаў і як вызначае характар паводзін асноўных яго ўдзельнікаў.

0 – момант смерці, адбываецца раздваенне асобы – душа пакідае фізічнае цела;

3-ці дзень – дзень пахавання, душа следам за цела пакідае хату;

9-ты дзень – душа пакідае зямлю, дзе ёй «пакажуць» два полюсы новага жыцця: рай і пекла;

40-вы дзень – роўна ў поўдзень душа апошні раз «прылятае» дадому, «спаласнешца» ў той рытуальнай чарачцы, якая стаіць на стале ў чырвоным куце /паназірайце за гэтым момантам, вадкасць у кілішку абавязкова здрыганецца/, і «адляціць» у Вечнасць, каб паўстаць перад Творцам Сусвету і атрымаць прысуд на сваё далейшае існаванне.

Гэтыя ключавыя пазіцыі ляжаць у нашай падсвядомасці і пэўным чынам уплываюць на нашы паводзіны. Менавіта таму мы прытрымліваемся правіла не гаварыць пра памёршага ні аднаго кепскага слова да сарака дзён. Ці не з той жа нагоды кожны, хто бярэ слова падчас пахавання або на жалобных сталах трэцяга і дзевятага дня а таксама пры ўспаміне аб нябожчыку з любой нагоды, абавязкова скажа заключную формулу: «Зямля яму пухам». А ўжо на саракавы дзень мы абавязаны змяніць гэтую формулу на зусім іншую: «Царства яму нябеснае». Гэтыя словы папярэднічаюць любому ўзгаданню пра памёршага да трох год пасля яго смерці.

Да саракавага дня забараняецца гаварыць пра памёршага дрэнна («Не судзі да не судзім будзеш»).

Пры любым успаміне пра памёршага да сарака дзён абавязкова ўжываецца слоўная формула-абярэг для жывых і пажаданне для фізічнага цела сканаўшага: «Зямля яму пухам!».

Вартаўніком «таго» свету з'яўляецца Кашчэй Бессмяротны або шматгалоўны цмок. Калі галоўны герой казкі ідзе ў «той» свет шукаць сваю нявесту, то яму трэба пазмагацца і перамагчы трох цмокаў. У аднаго з іх – тры галавы, у другога – шэсць ці дзевяць, а ў трэцяга – дванаццаць. Пакуль герой не адолее дванаццацігаловага змея, ён не можа справіць вяселле. Якую культуралагічную шыфраграму захавала для нас казка? Ды толькі тую, якая перасцерагае/забараняе

спраўляць вяселле да году пасля смерці каго-небудзь з дамачадцаў.

Пасля года ўшанаванне памёршых адбывалася ўжо ў дні агульнародавых святаў, найперш на Радаўніцу і ў Восеньскія Дзяды. Як гэта ні дзіўна, але і тут фігурыравалі ўсё тыя ж містычныя лікі. Восеньскія Дзяды павінны адзначацца ўтрэцюю суботу пасля Пакравоў, а Радаўніца – на дзевяты дзень пасля Вялікадня. Дарэчы, хрысціянскі каляндар (Пасхалія) таксама трымаецца на цыклавой рытмічнасці, у аснове якой ляжаць тыя ж самыя лікі: 9 і 40. Так, Стрэчанне адзначаецца на саракавы дзень пасля Раства Хрыстова, Ушэсце святкуюць на саракавы дзень пасля Вялікадня і г.д.

Такім чынам, здавалася б, адна частка пачатковай формулы разгадана і яе адрасат – «Тры-Дзевятае царства» – канкрэтызаваны ў прасторы – гэта «той» свет. Уласна кажучы, гэта не што іншае, як могількі і магіла (як калодзеж), якая «запячатана» надмагільным каменем.

Але як быць з другой часткай добра знаёмага казачнага зачыну: «У трыдзесатым гасударстве...»? Ведаючы ключ да ўсяго метафарычнага шыфру, можна сказаць, што гэта паэтычны паўтор-удакладненне таго ж «трыдзевятага» царства. Справа ў тым, што ў хрысціян каталіцкага веравызнання існуе традыцыя спраўляюць імшу на трыццаты (!) (трыдзесаты) дзень пасля смерці. Яны запачылі старазапаветную, іудзейскую традыцыю адпяваць чалавека на працягу 30-ці дзён пасля смерці: «И увидело все общество, что Аарон умер, и оплакивал Аарона весь дом Израилев тридцать дней» (Числа; 20:29).

Аднак і гэта яшчэ не ўсё. Аказваецца рытмічны код – 3-9-40-1 год, які пераважнай большасцю дарослых людзей успрымаецца як структураўтваральны ў гадавым цыкле пахавальна-памінальнай абраднасці, на самай справе з'яўляецца універсальным, асноваўтваральным рыт-

мам як у радзінна-хрэсьбіннай, так і ў вясельнай абраднасці беларусаў.

0 – нараджэнне дзіцяці;

3-ці дзень – адпраўленне дадому бабкі-пупарэзніцы (павітухі), якая прымала роды і дапамагала парадзісе ўсім, чым было неабходна; падзяка ёй, адорванне хлебам-соллю, ручнікамі. Тры дні забаранялася даваць што-небудзь хаты, каб не нашкодзіць нованароджанаму;

9-ты дзень – першае рытуальнае купанне дзіцяці. У купель дзяўчынцы абавязкова клалі аднакапеечную манету (каб у будучым кароткім і лёгкім быў менструальны цыкл), а ваду вылівалі пад вішню (каб была чырвонай, прыгажуняй). У купель хлопцу клалі заручальныя прэсцёнак бацькі (каб адгарадзіць ад усялякіх нядобразычліўцаў і пашкоджаняў), а ваду вылівалі пад маладую яблыньку (каб плённым і багатым было жыццё). Выбіралі будучае імя чалавека.

40-вы дзень – неслі ў храм пахрысціць дзіця, юрыдычна замацоўвалі імя;

1 год – да года катэгарычна забаранялася паказваць дзіця ў люстэрка, абразаць пазногці і стрыгчы валасы.

Нарэшце, яшчэ адзін важны і адказны перыяд у жыцці чалавека – яго вяселле, шлюб – суправаджаўся доўгатэрміновым цыклам абрадавых дзеянняў.

3. Вясельны цыкл народных абрадаў.

0 – 3 дні – вяселле, як правіла доўжылася тры дні;

9-ты дзень – «пярэзвы», «пірагі» – бацькі маладога едуць да бацькоў маладой і святкуюць «сваё» вяселле;

9-40-вы дзень – працягваецца «мядовы» месяц у маладых;

1 год – да года нявестка прыходзіла дадому толькі на агульнародавыя памінальныя святы.

Зусім нечаканым з'яўляецца тое, што і развіццё чалавечага эмбрыёну падпарадкавана гэтаму ж прыродна-касмічна-

му рытму. Перакананасць у тым, што зачацце адбылося, будзе толькі на трэці дзень пасля першай шлюбнай ночы. Ужо на дзевяты дзень пачнецца фарміраванне мозгу чалавека, на саракавы дзень у арганізме цяжарнай жанчыны ажыве другое сэрца. Кожная жанчына ведае, што ўвогуле перыяд цяжарнасці звязаны ўсе з тымі ж лічбамі: або сорок тыдняў, або дзевяць месяцаў.

Гэтыя ж лічбы вызначалі ўзаемаадносіны чалавека з жывёльным светам. Аказваецца, пасля ацёлу каровы гаспадыня лічыла ўдоі. Толькі пасля трэцяга ўдою надпускала да каровы цяля, пасля дзевятага – варыла малодзіва сваім дзецям, а пасля саракаваго можна было піць сырадой.

Прыведзеныя схемы і аналогіі паміж рознымі плынямі чалавечага (і не толькі) жыцця пераконваюць, што пераход душы

ў свет Вечнасці пасля смерці чалавека доўжыцца сорок дзён.

У адпаведнасці з народнымі ўяленнямі, душу гэту вясно з вы-Раю прыносяць беларускія сакральныя птушкі: журавель, бусел, ластаўка ды інш. А дакладнай датай вяртання «сарака саракоў» з Выраю з'яўляецца дзень пачатку вясны – 9 сакавіка. Калі гэтую дату падаць лічбамі, то атрымаецца добра знаёмая паслядоўнасць: 03 (месяц) – 09 (дзень) – 40 (выр'яў), ці больш дакладнай будзе сітуацыя рытуальнай люстэркава-сіметрычнай перавернутасці: свята «саракі» (40) адзначаецца дзевятага (09) сакавіка (03).

Перакананы, што яшчэ шмат таямніц хаваецца за гэтымі лікамі-сімваламі, своеасаблівымі магічнымі знакамі, якія ўплываюць на наша жыццё, дзякуючы свайму касмічнаму паходжанню.